

ültették őket tudatunkba. Hiszen másképp hogyan lenne lehetséges, hogy ugyanazt a történelmi anyagot három különböző módon értelmezzék és szemléltessék a megjelenítők, mindig a saját kortársaik szükségleteinek megfelelően . . . ?

DOBOSSY LÁSZLÓ

EZ VOLT A SARLÓ*

Megszámoltam: a kötetben, mely a csehszlovákiai magyar egyetemi ifjúság Sarló elnevezésű szellemi tömörülésének 50. évfordulójára jelent meg, 12 egykori „sarlós” közli visszaemlékezéseit, fejtegetéseit, adatait a Sarló lényegéről, programjáról, jelentőségéről, fejlődéséről, a párthoz való viszonyáról, a nemzetiségi kérdésben vallott nézeteiről, a cseh, a szlovák, a magyarországi és erdélyi haladó mozgalmakkal fenntartott kapcsolatairól, a táborhoz tartozó írókról és művészekről, pedagógiai tevékenységéről, stb. A könyv Balogh Edgár, Ferencz László, Horváth Ferenc, Dobossy László, Nagyidai Ernő, Jócsik Lajos, Kovács Endre, Balázs András, Drien Károly és Sándor László egy-egy tanulmányát közli, ezenkívül három kulcsfontosságú és illusztratív rendeltetésű költeményt Morvay Gyulától, Sáfáry Lászlótól és Győry Dezsőtől, Boross Zoltán összeállításában a sarlósok névsorát, Berecz Kálmán válogatásában pedig igen gazdag dokumentumanyagot. A kötetet Varga Rózsa fontos és alapos bibliográfiai függelékekkel egészíti ki. Legalábbis tucatnyi hát azoknak a száma, akik valamennyiünkknél jobban, s már csak az emberi emlékezet természetéből következően is olykor egymástól eltérően tudják, mi volt a Sarló. De ehhez természetesen hozzá kell számítani azokat is, akiket a könyv a Sarló egykori tagjaként tart számon, valamint persze ezek sokszorosát, akik, ha nem voltak is kapcsolatban a Sarlóval,

*Tanulmányok, emlékezések, dokumentumok

egykorú idősebb vagy ifjabb kortársaiként ugyancsak emlékezetükre és élményeikre támaszkodhatnak.

Tekintélyes fóruma ez a beavatottnak, a szem- és fül-tanúknak. A recenzens ilyenképpen aligha nyúlhat bátor-ságosan a tollhoz, két körülmény azonban enyhítheti némileg szakmai szorongását. Az egyik, hogy hiszen nem a Sarló, hanem a Sarlóról szóló kiadvány ismertetését kapta feladatul, habár a kettő, mint tudjuk, nem választható el egymástól. A másik, hogy a történelemben ágyazott jelenségek összképének kialakításához egyaránt szükséges a tanúbizonyosság és a távlat, a szemtanú vallomása és az utód visszapillantása, az alkotó ön-elemzése és a szemlélő elemzése. Ismételjük hát, a recenzió tárgya nem a Sarló, hanem az *Ez volt a Sarló*, de annak, amit az alábbiakban a Sarlóról írunk, döntő mértékben éppen az ismertetett kiadvány az alapja és fedezete. Úgy vélekedünk ugyanis, hogy ez a könyv valóban megmondja, mi volt a Sarló.

Csakugyan: az látszik a legkézenfekvőbbnek, hogy mindjárt előljáróban feltegyük a kérdést, melyre a könyv címe választ ígér. Tehát elsősorban is: *mi* volt a Sarló? Íme a lehetőségek, változatok, melyeket a kiadvány böngészése során gyűjtöttem, a teljesség legcsekélyebb igénye nélkül: a Sarló szervezet, egyesület, egylet, kör, mozgalom, csoport, csoportosulás, alakulat, élcsapat, társas törekvés, szellemi összeállítás, maroknyi tábor (volt). Ez nem játék a szavakkal. A felsorolt terminusok bármelyike alkalmazható a Sarlóra; így a könyvben közölt dokumentumok egyikéből arról szerzünk tudomást, hogy a Sarló 1930 októberében kérelmezte alapszabályai jóváhagyását és 1930. október 17-én alakult egyesületté, de nem tudnám rekonstruálni, a legalitásnak és a szervezettségnek mely fokán: bizonyos, hogy nem egységes tagdíjat szedő, pontos alapszabályokkal működő és meghatározható taglétszámú *egyesület* volt elsősorban, ha ugyan valaha is az volt fennállása idején. A Sarlónak a könyvből is kitetszően nem a keretei fontosak, hanem a holdudvara. De az említett terminusok mégiscsak skálát alkotnak, s éppen a skála két véglete szembe-

sült olykor egymással vitákra ingerlőn. Ezért az iménti kérdést ki kell bővíteni: *ki* volt hát a Sarló, *kik* voltak a sarlósok, *mikor* voltak és *hányan* voltak? A kötetben közzétett „ma megállapítható névsor” mintegy százötvenet tart számon. Vagyis körülbelül annyian voltak, ahányan ma a Prágában tanuló magyar egyetemisták Ady-körének egy-egy népesebb műsoros „nagytalálkozóján” gyűlhetnek össze. Vagyis kevesebben, mert hiszen a névsor 1928-tól kezdődően közli a Sarlóban tevékenykedők nevét, tehát feltehetően sohasem voltak egyszerre és együtt ennyien. Vagyishogy többen, mert hiszen a „ma megállapítható” névsor bizonyára hiányos. Vagyis többen is, kevesebben is, mert kétségtől joggal vette be Boross Zoltán a névsorba Győry Dezsőt, aki a sarlósoknak nemcsak költőeszményük volt, hanem idősebb barátjuk is, a nevezetes gombaszögi alakuló táborozás résztvevője, akárcsak – másféleképpen – Szalatnai Rezső; másrészt, gondolom, helyesen tette, hogy „nem iktatta ki” azokat, akik későbbi fejlődésük során elszakadtak a Sarlótól. Akad hát érv arra is, hogy maroknyi hadnak, arra is, hogy mozgalomnak minősítsük a Sarlót. A kérdés eldöntése természetesen nem a mi feladatunk; de érdemes belegondolni, mi következik belőle. Ha a Sarló mozgalom, mozgalmakkal válik összemérhetővé; ha értékes ifjak lelkes kis köre, akkor más kritériumok érvényesek rá. Idekívánkozik néhai Krammer Jenőnek egy 1935-ből származó szuggesztív szónoki kérdése, melyet nem itt és nem mi idézünk először:

„Hogyan volt lehetséges, hogy ez az alig maréknyi fiatalember öt-hat éven át egy egész ország rész közvéleményét befolyásolja, számos irányító ösztönzést ad, és mozgolódása visszhangot kelt a szomszédos Magyarország és az erdélyi magyarság széles rétegeiben is, foglalkoztatva sajtót, ifjúsági csoportokat, népművészeti szakembereket, parlamenti szónokokat . . . széles hullámgyűrűket verve fel a társadalmi, politikai és szellemi élet szintjén?”

Krammer válaszból és mindabból, amit a Sarlóról tudunk, a leginkább az derül ki (más társulásokról is írtak már ilyet), hogy a Sarló elsősorban szellemi és erkölcsi *magatartás* volt, olyan magatartás, amely tudott vonzani, sugározni, arányokat sejtetni. Kétségekívül részük volt ebben azoknak a sajátosan csehszlovákiai adottságoknak is, amelyek nagy általánosságban szólva más irányt szabtak a csehszlovákiai magyar ifjúság (tehát magyarság) fejlődésének, mint akár a magyarországinak, akár a többi szomszédos országban élőknek. Ez volt az a magyar népcsoport, amely az államfordulat után a legkevésbé tudhatott tartósan begubózni, és egyben a legtöbb lehetősége volt nem begubózni. Nem produkált olyan öntörvényű irodalmi kultúrát, mint például az erdélyiek, de helyzetének tisztázásához igen termékeny ösztönzéseket szerzett és továbbított. Tudati jelenségek bizonyos történeti helyzetekben szinte anyagi tényezőkké válhatnak. A célok, szándékok, tervek, indítványok akkoriban a tények, a tettek, az eredmények potenciális energiáival töltöztek. Így látták ezt a sarlósok és botránkozó ellenfelek.

Az *Ez volt a Sarló*-t mint kötetet így kell hát véleményünk szerint felfogni: mint a visszaemlékezések, e „tudati tények” gazdag adattárát, terjedelemre nézve is a legnagyobbat, ha nem csalódunk; s persze mindenképpen a szerzők számát tekintve. Nem állapotot jegyez fel a kötet, hanem mozgást; nem egységről tanúskodik, hanem némely, a könyv egészéből leszűrhető lényeges közös nevezőkről. S itt persze nem mondhatunk újat, de kiemelhetjük, ami így, kötetbe gyűjtve (mint az Ady-versekről írták annak idején!) impozánsabb távlatot, erősebb nyomatékot kap, mint a külön-külön megjelent részlettanulmányokban. A múltba visszpillantó sarlósok egyet-mást természetesen világosabban is láthatnak az idő távlatából, mint látták, amikor tették. Ferencz László tanulmányából idézzük (32.), de a kötetben másutt is olvasható, hogy a Sarló révén „a Tanácsköztársaság leverése és a Horthy-reakció stabilizálódása után az egész magyar nyelvterületen először fordultak ilyen tömegesen

a mozgalomban részt vevő fiatalok a kor leghaladóbb eszméi felé”. Ez így valószínűleg akkor is igaz volna, ha a Sarló keletkezését szigorúan 1928-tól számítanánk, Ferencz László azonban a Balogh Edgárnál föllelhető korszakbeosztással egyezően az 1925-től 1928-ig terjedt időszakot, a Szent György Kört is beleveszi. A Bartha Miklós Társaság sem korábbi, a Szegedi Fiatalok, az Erdélyi Fiatalok későbbiek. De ilyenféle becsvágy aligha élt a Sarlósokban tudatosan; lássuk, hogyan folytatja Ferencz László:

„Miért éppen Szlovákia és Kárpátalja csaknem egymillió magyar nemzetiségénél bontakozott ki ez a mozgalom? Még féligazságot sem mondanánk azzal a kézenfekvő állítással, hogy a Csehszlovákiában kialakult polgári demokrácia szabadabb légköre tette lehetővé, de még az sem meríti ki a teljes igazságot, hogy ebben az államban a kommunista pártnak jelentős szerepe volt a haladó eszmék terjesztésében. Sokkal közelebb járunk a valósághoz, ha objektív eredőként első helyen a kisebbségi sorsot tekintjük . . .”

Ez eddig még csak a magyarországi ifjúsági mozgalmaktól választaná külön a Sarlót; de magában a prioritás kérdésében persze, mint az idézetből is kiviláglik, a kisebbségi helyzetből fakadó kényszer és az állam nyújtotta lehetőségek egyaránt tekintetbe veendőek. A Sarló kezdeteinél nem elvont eszményekkel találkozunk, hanem gyakorlati érdekek megszabta célokkal, követelményekkel. A sokat emlegetett vox humana, ez a könyv olvasása során egyre világosabbá válik, nem nyitány volt, elvont kezdeti deklaráció, hanem egy olyan fejlődés gyümölcse, melyet a helyzet logikája diktált; s ha volt benne etikum, csupán az a partikuláris köteleességtudat, hogy az egyetemre járó ifjú magyar tartozik valamivel önmagának és önmagával nemzetének. A tartós kisebbségi helyzetre berendezkedő sarlósok első fejlődési stációja egy szembesítés volt, melyet a Sarló emlékezetes 1931-es kongresszusán Dobossy Imre így fogalmazott meg:

„Ahol a középiskolában a kisebbségi magyar diák elnyomásról, barbárokról hallott, ott a családi otthon hősokról, ideálokról mesélt. A kisebbségi harcot . . . csak a nagyobb demokrácia, a több szabadság, teljes egyenlőség nevében lehetett eredményesen megvívni; mind olyan elvek, amelyek ellen a magyar uralkodó osztály s a belőle kiszakadt szlovenszkói vezető réteg egész életen át közéleti harcot folytatott.” (37.)

Figyeljünk fel a hangvételre: a sarlósok első felismerése az volt, hogy józan és etikus *taktikára* van szükségük. Azt az érvet, hogy egy nemzet sem lehet igazán szabad, amelyik elnyom egy másikat, fellehették Marx írásaiban is, de azok közülük, akik már némileg elsajátították a cseh és a szlovák irodalmat, ismerhették Ján Kollár megszövegezésében is: csak az méltó a szabadságra, aki megbecsüli a másét. Tehát egy nemes stratégia ért fokozatosan meggyőződéssé a sarlós fiatalokban, s ezért kellett, hogy szakítsanak a régi Magyarország uralkodó köreivel s az általuk sugalmazott csehszlovákiai magyar ellenzékiiséggel, mely meddő irredentizmust hirdetett, de egyetlen épkezélab tanáccsal sem tudott szolgálni. Ez véleményünk szerint igen lényeges körülmény: a *jól felfogott* érdekre alapozott, abból származtatott eszmény mindig is élet-erősebb, realisabb volt, mint a légből költött ködös, romantikus ideál. A hagyományos álom, „nagyot és szépet, emberit s magyart” végezni (mellyel kapcsolatban Dobossy László más helyen szépen kifejtette, miért nehéz megmagyarázni a franciáknak) nyilvánvalóan megkísértette a sarlósokat is, csak-hogy ők egy szomszédos, az adott helyzetben látszólag antagonisztikus, de a megértés feltételeivel mégis leginkább rendelkező néppel iparkodtak megértetni. Ehhez járult az akkori „Prága vonzása”; Balogh Edgár egy levelében, melyet a kötetben Nagyidai Ernő közöl, lelkesedve írja (147.), hogy „Európa közepén” érzi magát. „Fogod látni, egy év mit jelenthet itt!” A sarlósok elképzelései egy realista magyar önrevízió jegyében fogannak, melynek lényeges eleme volt, hogy a nemzeti érzületet különválasztotta az állameszme fogalmától. A

jelenség társadalmi gyökereire érdekesen mutat rá Horváth Ferenc a könyv 74–75. lapján. Egy új, nehéz és fonák helyzetben váltak úttörőivé egy olyan szemléletnek, melynek utánuk is sokszor kellett még utat törni. Nem állíthatjuk, hogy ők voltak az egyedüliek, akik nem áttaláltak beiratkozni az új állam cseh és szlovák oktatási nyelvű egyetemeire, de az úttörés érdeme, s a cseh és szlovák haladó mozgalmakkal és személyiségekkel való kapcsolat felvétele, a hidverés tudatos szándéka az ő társulásukhoz fűződik. Jócsik Lajos ennek az új, realista magyarságnak a földrajzi koordinátáit (már csak tanulmánya témájánál fogva is) „Kolozsvártól Prágáig”, „Szegedtől Prágáig” vonja meg. Nagyidai Ernő az 1929-es *Vetésből* idézi (138.), hogy „a magyarság nagy megújodása és egységesülése nem a környező népek rovására, hanem csakis Kelet-európa fejlődési irányában, az itt élő népek közös érdekeinek javára történhetik.”

Az így létrejött realista magyar kisebbségi tudatnak egy másik vezérmotívuma a „szociális felelősség”. *A Sarló jegyében* c. kiadványból Dobossy László nyomán idézzük (118.):

„A Sarló célja a szociális felelősségű modern kisebbségi magyar értelmiség megteremtése. A fiatal értelmiség helyes közéleti tájékozódásának első feltétele a gazdasági és társadalmi tények pontos ismeretén alapuló valóságsszemlélet”

Nem is csak a gazdasági és társadalmi tényekről volt szó: mérnökök, orvosok, építészek foglalkozásának, hivatásának társadalmi vetületéről is. Mint választott költőjük, bizonyára ők maguk is számtalanszor feltették maguknak a kérdést, „mit ér az ember, ha magyar”, s ha nem a könyvből olvassuk is ki szó szerint, annak szellemében állíthatjuk, hogy a válasz, melyhez tudva-öntudatlanul, egyéneként és csoportosan, elvontan és konkrétan eljutottak, valahogyan úgy hangozhatott, hogy „magyarként is annyit, amennyit emberként”. Ebben természetesen megint nem egyezhettek meg a magyarországi hivatalos szemlélettel. A kisebbségi tudat e két vezérmotívumá-

nak kölcsönös összefüggése nyilvánvaló; mint Balázs András megállapítja tanulmányában (212.), a sarlósok „felismerték, hogy a nemzetiségi elnyomás a társadalmi elnyomás lényeges eleme”, ugyanez Balogh Edgár nem kevésbé pregnáns megfogalmazásában (Dobossy László tanulmánya nyomán, 126.): „a Sarló lényege a korszerű következetességig eljutott nemzeti harc volt”. Minden együtt volt a harmincas évek fordulóján ahhoz, hogy a Sarló ne is csak két tűz, hanem három vagy több tűz közé kerüljön.

A Sarló helyzetének ez a dialektikája a vele kapcsolatos kérdések közül talán a legérdekesebb és legizgalmasabb. Ami benne a legegységesebb, talán éppen e dialektikának köszönhető: a Sarló belülről sugározta említett holdudvarát, de kívülről vonták meg határait. A legjobban a könyvben is sokszor felelevenített „koszorú-affér” példázza ezt: a Sarló 1930-ban elküldi két tagját Budapestre, hogy március 15-én helyezzenek el a Petőfi-szoborra egy magyar, szlovák, cseh, román, szerb és horvát nemzeti színű, valamint vörös szalaggal ellátott koszorút. A budapesti rendőrkapitányság letiltja az akciót. A parlamentben egy szociáldemokrata képviselő óriási felzúdulás közepette interpellál, a belügyminiszter válaszol. *Mint* Sarló talán itt érte el a Sarló a zenitjét; de előtte is, utána is bőven akadt alkalom és kényszerűség, hogy tüzek közé kerülvén-szorulván megteremtse viszonylagos és időleges egységét, elhárítva méltatlan vádakát és kéretlen dicséreteket. A nacionalista magyar hivatalosság számára aktivisták, csehbérencek, jókorán már bolsevikiek is voltak; a Fábry Zoltán felrótta „etnográfiai szocializmus” korszakában kimondva-kimondatlanul a narodnyikok közé skatulyáztattak el. Az „aktivisták” akiknek polgári demokratikus álláspontja látszatra a leginkább megfelelt volna az októbrista emigráció elképzeléseinek, mindkettőt nehezményezték. („Októbristáknak” lényegében a magyar progresszió emigrációban élő híveit nevezték akkoriban.) Jóllehet több bizarr ötletnél, hogy némely vezető Sarlósok, Horthy-Magyarország felől nézvést, utódállambeli kisebb-

ségi magyarokból emigránsokká váltak, hiszen nem kaptak vízumot Magyarországra. – A Sarlót ért bírálatoknak (ha a fanatikus kirohanásokat nem számítjuk ide) szinte mindegyikében lehetett vagy volt is, ha nem több, legalább egy szemernyi eleme az igazságnak, de éppen ezért részben meg is semmisítették egymást.

Hogy miért volt ez így, kiderül, ha a Sarlót folyamatonként, mozgásában szemléljük. A híres 1931-es kongresszus anyagát tartalmazó kiadvány, *A Sarló jegyében* alcíme *Az újarcú magyaroktól – a szocializmusig*; ha a Sarlót nem mint sarlósok summáját, hanem mint egy jellegzetes fejlődési folyamatot fogjuk fel, ez az alcím valóban kifejezi a folyamat meghatározó tendenciáját. Ez volt az a kongresszus, amely a Sarló útjának a marxizmusba torkollását jelezte, erre volt a dokumentumanyag tanúsága szerint szándékukban meghívni Kodály Zoltánt, Moholy-Nagy Lászlót, Varga Jenőt, Károlyi Mihályt, itt mondotta el híres, sokat idézett köszöntőjét az internacionizmus jegyében Julius Fučík. „A népszolgálat . . . értelmiségi fokozatain át a nemzeti öntudat és szabadságtörekvés eszmei igényeiből kiindulva el lehetett érkezni a lenini normáig . . .” – olvassuk Balogh Edgár jellegzetesen árnyalt megfogalmazásában (27.). Egyénileg persze nem egészen együvé érkeztek mindahányan; de a fasizmus tetőzése idején, amikor a történelem kérdésére egyetlen válaszul csak igen vagy a nem maradt, a legjobb állásfoglalása egyértelmű volt. Nem lehet az véletlen, hogy a hitlerista Sicherheitsdienst 1944 novemberében Érsekújvár körzetében kilenc sarlóst köröztetett, név szerint Dobossy Imrét, Bólya Lajost, Kovács Endrét, Jócsik Lajost, Krammer Jenőt, Drien Károlyt, Horváth Ferencet, Dobossy Lászlót és Balázs Andrást; s törvényszerűnek látszik az is, hogy a második világháború után számos sarlós lett – némelykor fontos posztokon – támaszává a demokratikus, majd szocialista Magyarországnak és Csehszlovákiának. De egészítsük még ki Balogh Edgár fentebb idézett tételét tanulmányának egy másik mondatával. „A Sarló éppen népi kötő-

déseinél fogva jutott el a polgári demokratikus örökségtől a leninizmusig” (11.1.) A kezdetek, amelyek láttán és hallatán a Sarló marxista bírálói összerezzenek, végül is tisztázódtak. Balogh Edgár említi a könyvben, milyen sokat jelentett „a szókinccs kiemelése a faji romantika ködéből”. A regösjárásból fokozatosan szociográfiai igényű falukutatás lett. A később kibontakozó és kivirágzó magyarországi népies mozgalomnak azt a vonalát előlegezte a Sarló, amellyel a marxisták még 1938-ban, még későbbben is akarták és tudták vállalni a szövetséget. Nem egészen világos – a kiadvány és a korábbi szakirodalom idevágó fejtegetései után sem – miképpen értelmezendő a Sarló e „népi kötődésének” és „értelmiségi jellegének” a viszonya; a Sarlósok származásáról, tudtunkkal, nem készült statisztikai kimutatás, de ez inkább érdekes, mint fontos: bárhonnan jöttek, láttuk, hová mentek ezek a nagyvilág felé tekintő kisebbségi magyar egyetemisták; megkockáztatjuk azt a tételt is, hogy már a kongresszus előtti korszakukban egyik legszebb és legritkább esélye voltak egy népies-urbánus szintézisnek. De vitájuk a polgári demokratikus aktivistákkal és méginkább a polgári demokratikus emigrációval nem azért támadt, mintha a Sarló nem tisztelte volna a magyar október emlékét, nem lett volna tudatában annak, amiben vállalhatja, vagy netán enyhébben ítélte volna meg a magyarországi ellenforradalmi kurzust. Tegyük el Balogh Edgárnak még egy mondatát a dokumentumok közt közölt *Emigránsok és újarcú magyarok* című cikkéből: „A csehszlovákiai magyar népnek végsőképpen nagyon kevés köze van a magyarországi ellenforradalomhoz”. Amiért a Sarló nem akart minden lát-szólagos és valóságos rokonságok ellenére Galilei-kör lenni, azt – ezúttal a recenzens él Ady szavaival – a legrövidebben talán úgy lehetne kifejezni, hogy harcuk nem *csak* a magyar pokollal volt, s nyilván úgy érezték, ki is mondták, hogy az októberista emigráció megrekedt ennél a harcnál. Közben ontották az ötleteket és az akciókat, küldöttségük tárgyalt a Csehszlovák Köztársaság elnökével, sztrájkokat támogattak, tiltakoztak a

magyarországi statárium, Sallai és Fürst kivégzése ellen, szegénysorsú magyar egyetemi hallgatókat segélyeztek. Amikor azután a Balogh Edgár vázolta út végére értek, jelentős részük egyre közelebb a kommunista párthoz, különállásuk a párttól a párt részéről már nem is annyira helytelennek, mint inkább tárgyaltannak minősülhetett. Az *Ez volt a Sarlóból* végül is azt olvashatni ki – mint már korábban Balogh Edgár *Hét próbájából* és egyéb írásokból is – hogy ha a Sarló fennállását 1925-től 1934-ig számítanánk is, az 1928 és 1931 közé eső idő volt a Sarló *legsajátosabb* korszaka.

Mindez természetesen, mint már jeleztük, elválaszthatatlan háttere a Sarlóval kapcsolatos irodalmi jelenségeknek. A Sarló és a magyar irodalom kapcsolatáról már korábban is többen írtak (Kovács Endre, Turczel Lajos és mások); ebbe a könyvbe Sándor László írt tanulmányt *A Sarló írói és művészei* címmel, példásan tartva magát a címben megjelölt témához: a sarlósok közé sorolható alkotókhoz. Hogy csak az írókra szorítkozzunk, mindjárt a tanulmány elején megkapjuk a névsort: Győry Dezső, Szalatnai Rezső, Morvay Gyula, Sáfáry László, Kovács Endre, Jarnó József, Ilku Pál, Sellyei József, Dömötör Teréz. A tanulmány rövid portrék formájában veszi számba ezeket az írókat és „a Sarló jegyében” folytatott tevékenységüket. Megjegyezhető persze, hogy van a témának két másik vagy további vetülete is, amellyekkel a könyvben egy tanulmány sem foglalkozik külön, de a könyv egészéből bőségesen dokumentálható: ez a sarlósok irodalmi élményvilága s kapcsolatuk a magyar irodalom egészével. Ezt azért vetjük fel, mert a Sarló nem volt írói társulás, mégis nagy jelentősége van az irodalomtörténetírás szempontjából. A sarlósok Ady-élménye közmondásos, a vátesz Ady igaza valószínűleg éppoly intenzitással élt bennük, mint Fábry Zoltánban, aki nem tartozott közéjük s bírálta is őket egy időben (mellesleg, megérné a fáradságot, végigmenni sorról sorra ezen a kiadványon s kimutatni, mily sok Ady-utalás, Ady-reminiszcencia, Ady-idézet, Ady-sugallat fordul elő benne). Ismeretes a Sarlósoknak

Móricz Zsigmonddal való kapcsolata, de idetartozik az is, hogy Barta Lajos volt hosszú ideig tanácsadójuk és buzdítójuk, Balázs Béla és Jászi Oszkár tartott számukra előadást és vitestet, Kassák Lajos hatására és vele személyes kapcsolatban szerveztek szavalókórust – és Ilyés Gyula nekik küldötte egyik *Elégia* című versét. Mindez a *Sarló és a magyar irodalom* témához tartozik, de a sarlósok – s vajon hányan voltak akkoriban ilyenek a határon innen és túl? – tájékozódtak a cseh és a szlovák kultúra felé, egy Šalda, egy Zdeněk Nejedlý, egy Emanuel Rádl figyelmét irányítva rá a magyar dolgokra. Munkásságuk eme részének Dobossy László a legavatottabb krónikása. Csupa olyan szál, amelyen érdemes volna továbbhaladni.

A továbbhaladás képzeete azonban éppen a befejezésre int. A *Sarló*, láttuk, sokfelé szerteszóródó óriási problematika gyűjtőlencséje (és alkalomadtán gyűjtőlencséje) volt. Tehát ez is, nemcsak egyesület, klub és mozgalom. Szeizmográf is volt: nem áltathatjuk magunkat azzal, hogy valamilyen átütő történelmi *erőt* jelentett, de igenis jelzett ez a fontos kis *Sarló* valamilyen történelmi szükségszerűséget, *irányt*. Mi volt még? Példatár is volt, Dobossy László megfogalmazásában (133.) „a szocialista tudatformál(ód)ásnak az a különleges példatára, mely sajátos kelet-közép-európai helyzetünkben a *Sarló* küzdelmei során állt össze.” Ami tervezetéseikben, rokonszenvesen nagyralátó koncepcióikban ábrándként vagy délibábként hat ma, arról is el lehet mondani ebből a történelmi távlatból, hogy a korszak egyik legjózanabb, legkonstruktívabb és legreálisabb magyar délibábjá volt.

Akadhatnak természetesen olyanok, akik szkeptikusabban ítélik meg a *Sarló* jelentőségét. A túlértékelésnek magunk sem volnánk hívei, a lebecsülésnek azonban még sokkal kevésbé. Az *Ez volt a Sarló* a visszaemlékezéseknek eddig, tudunkkal, leggazdagabb tárháza, reprezentatív kötet, ebben a műfajban a *Sarló*-irodalomnak talán már végállomása. De megérdemelne ezenfelül a *Sarló* egy nagyobb szabású monográfiát is, levéltári

anyagok, folyóiratok s a korábbi irodalom, nem kis mértékben éppen a jelen kiadvány felhasználásával, levelekben lappangó fontos adatok felderítésével. *A Sarló története*. Egy ilyen történettudományi szakmunka, nézetünk szerint, messze tekint majd a „Sarlón túli” összefüggésekre, a csehszlovákiai magyar szellemiségnek szélesebb, a közvetlen ellenforradalmi nyomástól védettebb alapjaira. S ez a reménybeli mű feltehetően igazolná majd, amit a kötetben Dobossy László józan, majdnem rezignált hangvétellő, mégis lírai hevületű tanulmánya mond ki: hogy ami a Sarlóban igazán fontos,

„az, amit magunkkal hoztunk, s amiről ma is felismerjük egymást . . . Mi nem kiábrándultan, hanem hálásan és meghatottan nézünk vissza múltunkba . . . Másszóval ez azt is jelenti, hogy bár a sarlós korszakunkban gyűjtött műveltségi útravaló általában csak később érett eredménnyé – még sincs köztünk senki, aki ne onnan eredeztetné élete munkájának legjobb indítékait.” (Kossuth – Madách, 1978.)

RÁKOS PÉTER